

Зміст

Вступ	3
НАРОДИ УКРАЇНИ У НАЙДАВНІШУ ДОБУ (М. ВІДЕЙКО)	5
Загальний склад населення території сучасної України у доісторичну добу	5
<i>Вони були першими</i>	6
<i>Трипільці</i>	15
<i>Сусіди трипільців</i>	28
Тіні «аріїв»	33
<i>Люди зі степів</i>	35
<i>На північ від степу</i>	44
Кімерійці	51
<i>Народ із легенди</i>	51
<i>Північні сусіди Кімерії</i>	56
<i>Кімерійці та світова історія</i>	61
Скіфи	65
<i>Онуки Зевса і Борисфена, які прийшли з глибин Азії</i>	67
<i>Скіфи проти «скіфів»</i>	72
<i>Повість про Даріїв похід</i>	74
<i>Останні століття Скіфії</i>	77
Спільноти лісу та лісостепу	82
<i>Відновлення міського життя</i>	82
<i>Про мешканців лісостепу</i>	88
Фракійці й кельти	92
Сармати	96
<i>Нові лицарі степів</i>	96
УКРАЇНА ВІД ЗЛАМУ ДВОХ ЕР ДО ДОБИ ВЕЛИКОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДІВ (Є. СИНИЦЯ)	106
У пошуках слов'ян	106
Перехрестя епох: етнокультурні процеси на південні Східної Європи в останні століття до нової ери	117

Епоха нестабільності: південь Східної Європи у I — II ст. нової ери...	141
Країна Ойум: «держава» Германаріха та «імперія» Аттіли	154
Анти і склавини: історичний дебют.....	169
СЛОВ'ЯНСЬКІ СПІЛЬНОТЫ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ В VIII—Х СТ. (О. КОМАР)	185
ПОЧАТКИ РУСІ ТА РАННІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ (О. КОМАР)	206
КОЧОВІ НАРОДИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У VII — СЕРЕДИНІ XI СТ. (О. КОМАР)	224
Хозари.....	224
Давні мадяри (угри)	242
Печеніги	247
Торки (огузи, гузи).....	254
РУСЬ: ВІД ВАРВАРСЬКОГО НАРОДУ ДО ДЕРЖАВИ (СЕРЕДИНА — ДРУГА ПОЛОВИНА X СТ.) (А. ПЛАХОНІН)	258
«ЗОЛОТА ДОБА» РУСІ (ВІД ПОЧАТКУ XI СТ. ДО СМЕРТІ ЯРОСЛАВА) (А. ПЛАХОНІН)	282
ЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ ТА САМОНАЗВИ В РЕГІОНІ ПІВДЕННОЇ РУСІ (О. МОЦЯ)	315

Вступ

Для кожного народу його походження — це річ фундаментальна. «Хто ми: чиї сини, яких батьків?» Без відповідей на це питання важко торувати шлях у сучасності й тим паче в майбутнє. Останні два роки змусили багатьох українців гостріше замислитися над питанням походження та історичного шляху нашого народу.

Український народ протягом століть змінював свої назви (були древляни чи сіверяни, потім русь чи русини, потім черкаси чи українці), але як спільнота він здавна жив на тій самій землі. Серед народу завжди були ті, хто бачив себе лише в межах свого села, а також ті, хто мислив категоріями великих держав — Рюриковичів чи Гедиміновичів, Речі Посполитої чи Російської або Австрійської імперій... Проте були й ті, хто відчував, що саме тут, на нашій землі, є родюче підґрунтя на майбутнє.

Сучасна історична наука не викреслює з нашої історії жодного народу. Попри те, що кочівники століттями воювали із хліборобами на наших теренах, вони всі разом долучилися до формування сучасного народу України. Українці, кримські татари, болгари та угорці, готи і греки, гагаузи, поляки і росіяни — це все сучасна Україна. Кожен народ свого часу долучився до нашої спільної спадщини.

У цьому томі серії «Історія без цензури» ми простежимо за шляхами наших найдавніших предків — від початків залюднення території сучасної України до розквіту Київської держави у середині XI ст.

Історія свідчить, що серед європейських країн через територію України пройшло найбільше народів. Це означає, що наша культурна спадщина в Європі — найбагатша. Частина з тих

народів пройшла, розчинилася і зникла, хтось осів, а ще певна частина жила тут здавна й зосталася на рідних теренах. Наші пращури завжди адаптувалися до тих умов, які диктував їм навколишній світ. Але при тому вони й самі впливали на світ: чи то далекими збройними походами, чи то мирною хліборобською працею біля власної оселі.

Ці народи — осілі й кочівники, які розмовляли різними мовами, господарювали по-своєму, — жили власним розумом і досвідом і протягом життя змінювали суспільні, господарські та політичні моделі, створювали мирні громади чи війовничі держави. Але все це становить наш історичний досвід, аналогів якому немає. Чи цікавий нам цей досвід? Відповідь на це питання ствердна. Адже не можна нехтувати тисячоліттями власної історії, оскільки це наш надійний фундамент як народу ХХІ століття, що будує свій спільний дім.

У цьому томі різні автори — провідні археологи та історики України — викладуть у нарисах шлях пращурів сучасних українців від найдавніших часів до середини XIII століття. Різні за стилем викладу — і більш популярні, і наукові нариси — знайдуть свого читача, оскільки зорієнтовані на широкий загал тих, хто цікавиться історією.

І насамкінець слід зазначити, що цей видавничий проект не має на меті підтримувати якісь історичні міфи, навіть українські патріотичні. Адже Україна — це країна, в якій історична наука строката і має серед дослідників різні думки та оцінки. І це не є нашою слабкістю, а навпаки — силою. Тому що зброя сучасних українців у напівтонах ХХІ століття — це усвідомлена правда та невтомний пошук істини. І це стосується не лише історії, а й життя кожного з нас. Нам не потрібна цензура — нам потрібна вільна країна.

Кирило Галушко,
координатор громадського
просвітницького проекту
«LIKBEZ. Історичний фронт»

НАРОДИ УКРАЇНИ У НАЙДАВНІШУ ДОБУ

Загальний склад населення території сучасної України у доісторичну добу

Ці часи іноді називають «праісторією», тобто тим, що було «до історії». Тобто історії писемної, занесеної на давні скрижали чи глиняні таблички, пергамен або папір — залежно від часу та місця дії. Глибина цієї історії для території України вимірюється нині десятками тисяч років, якщо брати до уваги історію саме сучасного виду розумних істот, які, однак, не були ні першими, ні другими розумними істотами на планеті Земля, не кажучи про Європейський континент. Отож та доісторична доба в наших краях так чи інакше сягає певних глибин антропогенезу, завершуючись часами, коли вони потрапили в поле зору людей, здатних

писемно зафіксувати свої враження від знайомства з ними та місцевими мешканцями.

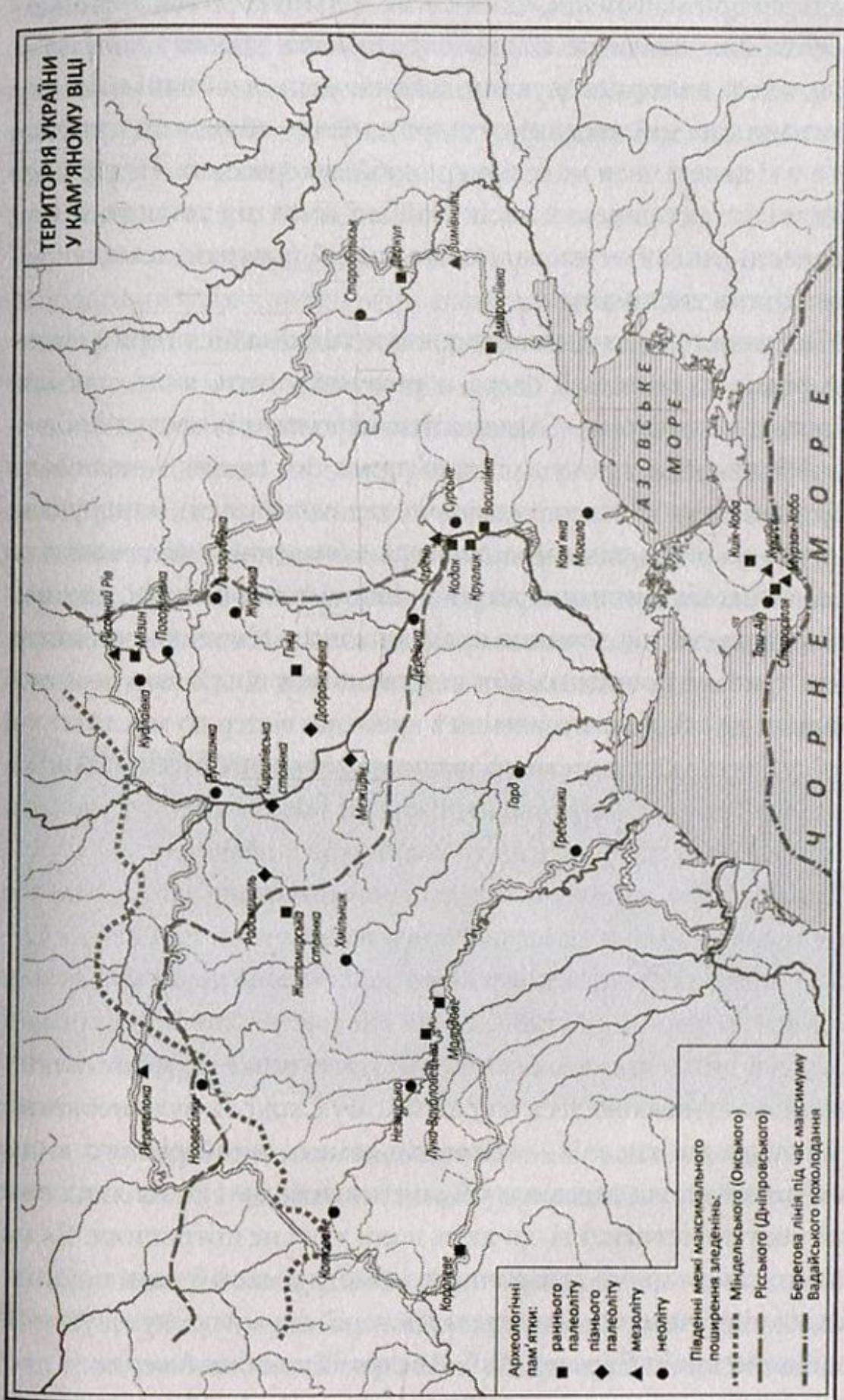
«Історичний момент» все ж таки настав якихось 2700—2500 років тому, якщо не лічити легенд, витоки яких слід шукати за кілька століть перед тим. Однак і наступні півтори тисячі років писемні джерела все ще за великим рахунком вперто балансують на межі байок, легенд та замовного літописання, приправленого забобонами різного ґатунку та політичною кон'юнктурою — з відповідними наслідками для тих, хто намагався і намагатиметься ту історію якимось чином відтворити.

«Історію народів» почали писати якраз на світанку історії, але вже тоді виявилося, що кожне місто, не те щоб народ, збирає її з легенд, оброблених творцями історії на власний розсуд чи на замовлення. Лише поява такої науки, як археологія, показала, що є такі сторінки історії, про які визнані авторитети не мають жодного уявлення. Мало того, чи не щороку відкопували таке, що раз на 10—15 років виникає (і виникає досі) вагомий привід історію дописемну переписати. Коли наприкінці ХХ століття до справи підключилися молекулярні біологи з генетичними дослідженнями, світ дізнався про такі подробиці своєї історії, що і досі намагається їх якось збагнути та осмислити. Історія нашого краю не є винятком, вона лише маленька частина історії світу, у якому усе так чи інакше пов'язане.

Наступні підрозділи, у яких ітиме мова про історію краю від кам'яного віку до сарматів, не раз нас у тому переконають. Як тільки не називали цю землю або її частини — Кімерія, Скіфія (мала і Велика), Таврика, Сарматія... Одна і та сама річка називалася і Данапром, і Борисфеном. Однак і за тисячі, і навіть за десятки тисяч років до того, як звучали згадані назви, існували інші, нині нам невідомі.

Вони були першими

Історію заселення території України людьми сучасного типу починають 40 000—30 000 років тому. Хоча сліди розумних істот

Територія України у кам'яному віці

на її території мають вік, який сягає мільйона років. Ті розумні істоти вже вміли не тільки виготовляти зброю і полювати з нею, але й використовували вогонь, мали неабиякі навички виживання на цій частині суходолу, навіть обриси та природа якого у ті далекі часи мало були подібні до сучасних. Недаремно сліди подій тих далеких часів сковані нині під товщею землі, відкладень, які акумулювалися на давній поверхні землі упродовж сотень тисяч років.

Наступали і відступали льодовики, піднімалися гори і виникали річки та висихали озера, а розумні істоти, яких сьогодні називають по-різному — одних пітекантропами, іх наступників — неандертальцями, з року в рік займалися тим самим — полювали (асортимент здобичі нехай повільно, але змінювався), мандрували від річки до річки, від озера до озера, облаштовуючи стоянки то у захищених від крижаних вітрів з півночі ярах і печерах, то ховуючись від спеки під зеленію прадавніх лісів. На деяких стоянках життя тривало достатньо, аби нагромадився цілий шар помітної товщини, де сліди виготовлення з кременю вістер до мисливської зброї сусідять з кістками впользованих звірів — до мамонтів і бізонів включно. Традиції виготовлення зброї у кожній групі були свої, і вони свято передавалися від покоління до покоління.

На цій землі змінилися сотні поколінь неандертальців, аж поки сюди не примандрували предки сучасного населення Європи — представники виду *homo sapiens sapiens*. Їх мандрівка почалася в Африці, де цей новий в історії планети Земля вид розумних істот виник майже за сто тисяч років до переселення на північ з зупинкою десь на Близькому Сході. Їх було небагато. Приблизно дві тисячі — чоловіків, жінок, дітей різного виду, яким випала доля заселити усі континенти, — і ті, на яких вже були розумні істоти, і ті, до яких вони так і не потрапили. Як на мене, то саме з цього історичного моменту мали б нині починастися усі підручники для вивчення історії, якими послуговуються громадяни країн Європи, Азії, Австралії та обох Америк.

До речі, та обставина, що представників виду *homo* за межами Африки було так небагато, мала велике значення для усієї

їх наступної історії. Спочатку якась частина вихідців з Африки вирушила на схід, рухаючись переважно уздовж узбережжя теплих морів, де можна було і полювати, і рибалити, і збирати щось їстівне. До того ж тут було так само або майже так само тепло, як на африканській прабатьківщині.

Навряд чи хто міг передбачити тоді, що за якихось 10 000 років саме нащадки цих двох тисяч розумних істот стануть господарями усіх континентів планети за винятком Африки та Антарктиди. Що саме сталося між неандертальцями та прибульцями — вчені дискутують і досі. Хтось вважає, що аборигени Європи стали жертвами пошесті, невідомих раніше хвороб, принесених з Африки, розглядають питання про військові конфлікти тощо. Хоча про чисельну перевагу явно не йшлося, а списи деякі неандертальці явно робили краще за своїх нових сусідів. Що б там не було, але ця історія довела: на одній планеті різні види розумних істот співіснуватимуть доти, доки їх шляхи не перетнуться. А далі — залишиться тільки один.

Фрагмент кістки мамонта з розписом, кам'яна доба,
Мізинська стоянка, Чернігівщина.

Групи людей-мисливців не були численними — у кожній було від 20 до 40 осіб — чоловіків, жінок, дітей. Їх життя залежало від того, що можна вполювати та впіймати навколо селища. За звіром ще треба було побігати, полювання могло тривати кілька днів — його сліди у вигляді стоянок, де навколо одного-двох

вогнищ розкидані уламки кременю та часом і кістки деякої здобичі, нині дають змогу відтворити процес полювання багатотисячолітньої давнини. А от постійні селища могли виглядати більш солідно — був період, коли для зведення жителі використовували бивні, черепи та щелепи мамонтів. Їх знахідки, зроблені біля сіл Межиріч та Мізин, відомі в усьому світі. Життя у прильодовиковій смузі не було легким — згадані житла мали встояти під крижаними вітрами, що несли тонни пилу від підніжжя льодовика, який вкривав у ті часи усю північ Європи.

На віддалі кількох десятків кілометрів мешкала наступна мисливська група. По всій території, вільній від криги, у Європі могло розміститися кілька десятків, можливо, сотня подібних громад. Коли льодовик наступав, вони зосереджувалися у «схованках», де намагалися перечекати епоху похолодання, що могла тривати сотнями років. У прадавній Європі нині відомо два таких місця. Одне з них — на заході, у місцевості, яку нині називають країною басків. Іншим таким місцем була частина території України. Усім, кому не знаходилося місця в такому прихистку, доводилося мандрувати далі в пошуках нових мисливських угідь. Крайнім рубежем таких мандрівок на сході став американський континент — приблизно 15 000 років тому.

Отож не дивно, що деякі мешканці Європи, предкам яких колись пощастило пересидіти зиму на Поділлі або в Піренеях, нині мають шанс відшукати рідню, яка подалася у мандри на схід понад п'ятнадцять століть тому. Про те, що у греків або українців можуть бути далекі родичі серед корінних жителів Америки, стало відомо завдяки генетичним дослідженням. Ті ж дослідження встановили, що більшість мешканців сучасної Європи є нащадками тих, хто пересиджував довгі та люті зими кам'яної доби в одному з основних «сховищ».

Справа у тім, що в ті часи питання з ким взяти шлюб вимагало пошуків партнера, який не мав бути ріднею — саме з тих часів ідуть традиції вивчення родоводу на десятки поколінь. Згадаймо, все починалось з двох тисяч переселенців, невеличкого племені, тож слід було виважено підходити до питання, хто має

Розпис на кістці мамонта, кам'яна доба, Мізинська стоянка, Чернігівщина.

стати батьком або матір'ю дітей, аби рід людський не перевівся. Однак час робив своє, людей ставало все більше. Сьогоднішня генна карта Європи, незважаючи на тисячоліття міграцій та переселень, хвилі біженців, державні кордони тощо, і досі поділена на Захід та Схід приблизно по тій лінії, де колись її непоборно перетинали крижані стіни льодовиків.

Коли людські колективи роз'єднані, то відмінності в основному засобі спілкування — мові — виникають обов'язково. Достатньо кількох сотень років, аби говірка клану, що засів у Піренеях, стала малозрозумілою для мешканців Подніпров'я, не кажучи про мешканців тропічних лісів Амазонки. А в кам'яну добу усе було солідно — відлік часу ішов на тисячоліття. Однак і досі філологи не втратили остаточно надії знайти сліди мови тих прарадавніх вихідців з Африки.

Коли закінчилася доба мамонтів та іншої добірної фауни, що співпало з відступом льодовиків, місцеве населення змушене було перейти на оленів (у північних районах) та бізонів —